

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

องค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองสงขลาที่ผ่านมา โดยเฉพาะในช่วงร่วมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ เป็นการศึกษาที่มีมุมมองจากศูนย์อำนาจส่วนกลางผ่านทางความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในลักษณะเช่นนี้มักก่อให้เกิดความเข้าใจที่ว่า เมื่อศึกษาหรือทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงการเมืองระหว่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กับ ศูนย์อำนาจส่วนกลางแล้ว จะสามารถเข้าใจการเติบโตของเมืองสงขลา ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าชุดขององค์ความรู้ดังกล่าวเป็นการศึกษาในแง่มุมมองหนึ่งที่มีมองจากภายนอกเข้าสู่ภายในเมืองสงขลา ที่บ่งชี้ว่าเงื่อนไขปัจจัยภายนอก คือ ศูนย์อำนาจส่วนกลางที่สัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลาเป็นตัวกำหนดการเติบโตของเมืองสงขลา ซึ่งการศึกษาในแนวทางดังกล่าวทำให้ไม่สามารถเห็นถึงการเติบโตของเมืองสงขลาในบริบทที่ประกอบไปด้วยเงื่อนไขปัจจัยอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอก

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาในมุมมองใหม่ที่ต่างไปจากเดิม เพื่อให้ได้ภาพที่มีความรอบด้านและสอดคล้องกับบริบทภายในเมืองสงขลามากยิ่งขึ้น นั่นคือ การศึกษาในลักษณะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยมองผ่านมิติทางเศรษฐกิจสังคม ทั้งนี้เพราะเมื่อพิจารณาถึงพื้นฐานประวัติความเป็นมาของเมืองสงขลาได้แสดงให้เห็นมาโดยตลอดว่า การเติบโตของเมืองสงขลาเริ่มมาจากรากฐานของการเป็นเมืองที่มีบทบาทและความสำคัญทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งเมืองสงขลาที่หัวเขาแดง ใน พ.ศ. 2148 โดยตะโตะ โมกอล ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามพัฒนาให้เมืองสงขลาค่อยๆ เติบโตขึ้น จนเป็นที่รู้จักในหมู่พ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในบริเวณแถบนี้ และในระยะเวลาต่อมาได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งหนึ่ง ควบคู่ไปกับเมืองนครศรีธรรมราชและปัตตานี ความรุ่งเรืองและความมั่งคั่งของเมืองสงขลาเพิ่มขึ้น จนกระทั่งสามารถตั้งตัวเป็นอิสระจากการควบคุมของอยุธยาเป็นระยะเวลาจนถึง 38 ปี แม้ว่าอยุธยาส่งกองทัพมาปราบหลายครั้ง กว่าที่จะประสบผลสำเร็จก็ล่วงมาถึง พ.ศ. 2223 ทำให้ประชากรส่วนหนึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปลายสุดของแหลมสทิงพระ และกลายเป็นเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ต่อมาใน พ.ศ. 2318 จีนเหยียง แซ่เฮา ผู้เป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา ได้พัฒนาให้เมืองสงขลาขยายตัวทางการค้า ทำให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนคับแคบไม่สามารถขยายตัวเมืองได้ เนื่องจากข้อจำกัดทางสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบ

แคบๆ เจริงเขา ในลักษณะเช่นนี้นำมาสู่การเคลื่อนย้ายเมืองสงขลาไปอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อยางซึ่งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามเมื่อ พ.ศ. 2385

จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า การเติบโตของเมืองสงขลาจนกลายเป็นเมืองท่าทางการค้านั้น มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา นับตั้งแต่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา สะสมทุนด้วยการประกอบกิจการทำสวนฝัก ขยับขยายไปสู่การทำไร่ การทำประมง การค้าขายตามลำดัด นอกจากนี้ยังประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญอันเป็นแหล่งที่มาของรายได้ของกลุ่มตระกูล นั่นคือ การทำอากรรังนกที่เกาะสี่เกาะห้า ซึ่งผูกขาดมาเป็นระยะเวลาจนถึง 115 ปี การทำเหมืองแร่ดีบุกที่ยะลา การทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรและส่วย ตามระบบเหมาเมืองทั้งในเมืองสงขลาและเมืองที่อยู่ในความควบคุมดูแล

จะเห็นได้ว่าการสะสมทุนอันนำมาซึ่งความมั่งคั่งของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มาจากการใช้ความสามารถทางการค้าขาย จนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง และดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับศูนย์อำนาจส่วนกลางมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มีอิทธิพลในการบริหารจัดการกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในเมืองสงขลาและเมืองที่อยู่ในความปกครอง เพียงแต่จัดส่งเงินส่วย อากร และค่าธรรมเนียมต่างๆ ไปยังศูนย์อำนาจส่วนกลางตามจำนวนที่กำหนดเป็นประจำทุกปี ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดรูปแบบการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบ “กึ่งอิสระ” มาโดยตลอด จนกระทั่งศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เปลี่ยนแปลงนโยบายการปกครองหัวเมืองโดยการนำเอาระบบเทศาภิบาลเข้ามาใช้เมื่อ พ.ศ. 2439 ยังผลให้เมืองสงขลาถูกควบคุมโดยศูนย์อำนาจส่วนกลางอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น และในขณะเดียวกันได้กระทบต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา โดยตรงส่งผลให้กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทและสถานะความเป็นผู้นำดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลา แต่ได้ปรับเข้าสู่ระบบราชการ และดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในและนอกเมืองสงขลา

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ค่อยๆ ลดบทบาทความเป็นผู้นำทางด้านเศรษฐกิจลงไป เมืองสงขลา ก็ยังคงดำรงสถานะของความเป็นเมืองท่าทางการค้าไว้ได้ เพราะกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนได้ก้าวเข้ามามีบทบาทดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจสืบต่อไป โดยระยะแรก เติบโตขึ้นมาจากอิงอยู่กับอำนาจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งให้การสนับสนุนส่งเสริม ด้วยการร่วมมือกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเก็บภาษี อากรส่วย ค่าเช่า ค่าธรรมเนียมต่างๆ อันเป็นผลประโยชน์ของเมืองสงขลาและเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา โดยแต่งตั้งให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเป็นกรมการเมือง เป็นผู้รับช่วงทำภาษี อากรบางชนิดที่

เจ้าเมืองได้รับการผูกขาดตามระบบเหมาเมือง เช่น อากรบ่อนเบี้ย อากรฝิ่น เป็นต้น ในลักษณะเช่นนี้แสดงถึงการวางเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนอย่างชัดเจน อันเป็นการสนับสนุนการเติบโตของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน ขณะเดียวกันก็สามารถสะสมความมั่งคั่งและมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทำให้กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนสามารถสืบทอดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาไว้ได้

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กลุ่มตระกูล ณ สงขลาเป็นผู้ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการวางรากฐานให้เมืองสงขลากลายเป็นเมืองท่าทางการค้าทางด้านชายฝั่งทะเลอ่าวไทย จนทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลางมองเห็นถึงศักยภาพของเมืองสงขลาในทางเศรษฐกิจ และได้วางนโยบายให้เมืองสงขลาเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง โดยให้เป็นที่ทำการของมณฑลนครศรีธรรมราช แทนที่จะไปตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราชอันเป็นชื่อของมณฑล เหมือนกับมณฑลอื่นๆ ทั้งนี้การที่ยังคงใช้ชื่อมณฑลนครศรีธรรมราช เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของนครศรีธรรมราช ในฐานะที่เคยเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองในอดีต เมืองสงขลาในระยะนี้ จึงมีสถานะและความสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการปกครองของภาคใต้ตอนล่างทางด้านชายฝั่งทะเลอ่าวไทย

สำหรับการขยายอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลกระทบทั้งโดยตรง และโดยอ้อมต่อความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในเมืองสงขลา กล่าวคือ เมื่อชาติตะวันตกได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่บริเวณภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 จากการเดินทางของชาวโปรตุเกสและฮอลันดา และยึดครองดินแดนบางส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการค้า เช่น เมืองมะละกา ครั้นล่วงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 24 อังกฤษเข้ามามีบทบาทในดินแดนบนคาบสมุทรมลายูมากขึ้น ด้วยการตั้งหลักแหล่งทางการค้าในเคดะห์ เมื่อ พ.ศ. 2314 ต่อมาใน พ.ศ. 2329 ได้เกาะปีนังมาอยู่ในความครอบครอง ใน พ.ศ. 2338 ได้เมืองมะละกา และใน พ.ศ. 2367 ได้เกาะสิงคโปร์ ครั้นใน พ.ศ. 2369 รวมเมืองปีนัง มะละกา และสิงคโปร์เป็นหนึ่งเขตปกครอง เรียกว่า สเตรสเซตเติลเมนท์ (Straits Settlements) ในช่วงระยะนี้ อังกฤษดำเนินนโยบายไม่แทรกแซงการเมืองของรัฐพื้นเมืองบนคาบสมุทรมลายู แต่มีนโยบายมุ่งกอบโกยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ด้วยการพัฒนาและส่งเสริมให้เมืองปีนัง และสิงคโปร์เป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการกระตุ้นและการขยายตัวกิจกรรมทางการค้าระหว่างหัวเมืองต่างๆ ในน่านน้ำภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในแง่นี้ได้ส่งผลกระทบต่อมายังการประกอบกิจกรรมทางการค้าในเมืองสงขลา ที่หันมาให้ความสำคัญกับการติดต่อ

ค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียงมากยิ่งขึ้นแทนการค้ากับเมืองจีน ด้วยการติดต่อค้าขายทางทะเลกับเมืองสิงคโปร์ และการค้าทางบกกับเมืองปักกิ่งผ่านทางเมืองไทรบุรี โดยเฉพาะภายหลังการสร้างถนนไทรบุรีระหว่างเมืองสงขลากับไทรบุรีแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2405 จากการขยายตัวทางการค้าในแถบภูมิภาคนี้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา เนื่องจากการค้าในน่านน้ำภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นไปได้ด้วยความสะดวก ใช้ระยะเวลาการเดินทางน้อย ใช้การลงทุนสูงไม่สูงมากนัก และไม่ต้องพึ่งพิงอำนาจจากส่วนกลางเพื่อเอื้อผลประโยชน์ทางการค้า เหมือนเช่นการส่งเรือไปค้าขายยังเมืองจีนในระบบบรรณาการที่ผ่านมา

ครั้น พ.ศ. 2418 อังกฤษได้เปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายจากการไม่เข้าแทรกแซงกิจกรรมทางการเมืองของรัฐพื้นเมืองบนคาบสมุทรมาลายู มาเป็นการเข้าไปแทรกแซงกิจกรรมทางการเมือง เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และป้องกันมิให้จักรวรรดินิยมอื่นๆ เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในอาณานิคมแถบนี้ ในลักษณะเช่นนี้ทำให้อังกฤษมีอำนาจเหนือรัฐพื้นเมืองต่างๆ จนกระทั่งจัดตั้งเป็นสหพันธรัฐมาลายูใน พ.ศ. 2439 ในที่สุด จากการเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายดังกล่าว ทำให้ศูนย์อำนาจส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) หันมาให้ความสนใจควบคุมเมืองสงขลาให้ใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น ด้วยการส่งคนจากส่วนกลางเข้ามาค้อยๆ ดำเนินการจัดระเบียบทางด้านการบริหารการปกครองและทางด้านเศรษฐกิจในเมืองสงขลา ในแง่นี้ทำให้พลังอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่อิงอยู่กับอำนาจของส่วนกลางค้อยๆ ถูกตรึงลงไปในขณะเดียวกันทำให้กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นมีโอกาสเติบโตขึ้น โดยไม่ต้องไปพึ่งพิงกับอำนาจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาอีกต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าผลอันสำคัญของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา การเติบโตของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน และการขยายอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นำมาสู่การเกิดนครใหญ่ที่มีลักษณะเป็นเมืองคู่ "สงขลา-หาดใหญ่" ในระยะเวลาต่อมา ซึ่งคำว่านครใหญ่นี้เป็นการให้ความหมายในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดจากการขยายตัวทางการค้า ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ประมวลองค์ประกอบของการเป็น "นครใหญ่"* ดังนี้คือ

(1) *ประชากร* มีความหลากหลายของกลุ่มคนทั้งไทย จีน แขก ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามความถนัด กล่าวคือ ในเมืองสงขลามีกลุ่มคนที่หลากหลายทั้ง คนไทย ซึ่ง

---

* เป็นผลที่มาจาก การตั้งคำถาม การให้คำแนะนำ และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับ รศ. ดร. ธิดา สารชะวา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการผลักดันและก่อให้เกิดการพัฒนาทางความคิด

ประกอบอาชีพทำสวน ทำปลา ทำกุ่มแห้ง ทำนา ทำไร่ และขายของบ้างเล็กน้อย ส่วนคนจีน ประกอบอาชีพทำสวน ทำนา ทำกุ่ม ทำหม้อ ทำไห ทำอิฐ ตั้งค้าขายรับส่งสินค้าและขายของ สำหรับคนแขกประกอบอาชีพทำปลา ทอผ้า และค้าขายบ้างเล็กน้อย

(2) **พื้นที่** เมืองสงขลามีการขยายขนาดของเมืองอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยของ เจ้าพระยาอินทวิสุทธิสมบัติ (บุญห้อย) ซึ่งมีทั้งที่เป็นพื้นที่อาณาเขตของเมือง และเมืองที่อยู่ในความควบคุมดูแล เช่น ใน พ.ศ. 2334 ให้พะตงและกำรามาขึ้นอยู่ในแขวงเมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2354 แยกเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมืองและให้อยู่ในความปกครองของเมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2382 ให้พะโคะและพังลามารวมเป็นแขวงเมืองสงขลา และใน พ.ศ. 2397 ให้กำแพงเพชรมารวมเป็น แขวงของเมืองสงขลา เป็นต้น ซึ่งการขยายตัวในเชิงพื้นที่นี้ทำให้เมืองสงขลาได้รับผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจจากเมืองเหล่านั้น และยังทำให้เมืองสงขลากลายเป็นศูนย์กลางการปกครองในดินแดน หัวเมืองปักษ์ใต้อีกด้วย นอกจากนี้แล้วในระยะเวลาต่อมาเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงบริบททาง เศรษฐกิจ ยังได้ทำให้ชุมชนเล็กๆ เกิดการขยายตัวเป็นเมือง ดังเช่น เมืองหาดใหญ่

(3) **ศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง** โดยผ่านกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ซึ่งความเป็น ศูนย์กลางดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองจากอำนาจรัฐของส่วนกลาง

(4) **ผังเมือง** มีความซับซ้อนที่เห็นได้ชัดว่า ประกอบด้วยการตั้งถิ่นฐานของชุมชน กลุ่มต่างๆ ทั้งไทย จีน และแขก ภายในเมืองจึงมีพื้นที่อยู่อาศัยและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นบ้านเรือนแบบไทย จีน ฝรั่ง และหลังคามุงจาก มีศาสนสถานทั้งที่เป็นศาลเจ้า วัด สุเหร่า รวมถึงเป็นสถานตั้งที่ทำการของราชการ

ด้วยองค์ประกอบของความเป็นนครใหญ่ของเมืองสงขลาเป็นเมืองคู่ "สงขลา- หาดใหญ่" ดังกล่าวข้างต้นนี้ได้บ่งบอกถึงสภาพความเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจ (seat of power) ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ความหลากหลายของกลุ่มคนได้เป็นอย่างดี

จากบริบทของความเป็นเมืองสงขลาดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลาผ่านมิติทางเศรษฐกิจสังคม อันเป็นมุมมองที่ยังไม่เคยมีการศึกษามาก่อน และทำให้เห็นถึงการเติบโตภายในเมืองสงขลา ที่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยภายใน คือ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา การเติบโตของพ่อค้าท้องถิ่น และ ปัจจัยภายนอก คือ การขยายอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยปัจจัย เหล่านี้นำมาสู่ความคลี่คลายการเติบโตของเมืองสงขลาไปสู่การเกิด "นครใหญ่" ที่มีลักษณะเป็น เมืองคู่ "สงขลา-หาดใหญ่" ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุดังนี้จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลา ระหว่างพ.ศ. 2385-2472

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเติบโตของเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. 2385 – 2472
2. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาที่สัมพันธ์กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ทางเศรษฐกิจสังคม
3. เพื่อศึกษาความคลี่คลายของการเกิดเมืองคู่ "สงขลา-หาดใหญ่"

กรอบความคิดและสมมุติฐาน

1. การเติบโตของเมืองสงขลามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ในช่วง พ.ศ. 2385-2472
2. การเติบโตทางเศรษฐกิจของสงขลามีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงระบบการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อประเทศตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้ามา
3. การเติบโตของเมืองหาดใหญ่มีความสัมพันธ์กับการปรับบทบาทของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในสงขลา ที่เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในช่วง พ.ศ. 2455-2472

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาเฉพาะมุมมองเศรษฐกิจสังคมในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2385-2472 ซึ่งเป็นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสังคมของเมือง ที่เคลื่อนไหวจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่ง ผ่านทางการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสังคม
2. ศึกษาเฉพาะพื้นที่เมืองสงขลา (โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย)
3. ระยะเวลาที่ทำการศึกษาเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2385 เป็นปีย้ายศูนย์อำนาจของเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมายังตำบลบ้านบ่อยาง ทำให้เมืองสงขลาขยายการเติบโตทางเศรษฐกิจ จนกลายเป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง ส่วนระยะเวลาสิ้นสุดการศึกษา พ.ศ. 2472 เป็นปีที่ตลาดกิมหยงเติบโตภายใต้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเมืองสงขลา ซึ่งในระยะเวลาต่อมากลายเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจการค้าที่สำคัญของเมืองหาดใหญ่ อันเป็นจุดเริ่มก้าวเข้ามามีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจแทนที่เมืองสงขลา

ระเบียบวิธีการวิจัย

ใช้วิธีการศึกษาวิจัยแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่มุ่งศึกษาการเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมผ่านบทบาทและทัศนคติของกลุ่มคนในพื้นที่เป็นหลัก เพื่อให้เห็นถึงบริบทภายในเมืองสงขลาจากมุมมองของท้องถิ่น โดยศึกษาจากหลักฐานประเภทต่างๆ คือ

1. เอกสารหลักที่ปรากฏอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดวชิรญาณ ซึ่งจะช่วยให้ได้ภาพว่าศูนย์อำนาจส่วนกลางมีความคิดอย่างไร ได้ดำเนินนโยบายต่อเมืองสงขลาอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลาในลักษณะใด

2. เอกสารหลักที่ปรากฏอยู่ในสถานที่ต่างๆ ที่สำคัญได้แก่ หอสมุดในสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ได้แก่ หอสมุดสถาบันทักษิณคดีศึกษา หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยทักษิณ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา หอสมุดคุณหญิงหลง อรรถกระวีสุนทร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ รวมทั้งหอสมุดสยามสมาคม เป็นต้น

3. หลักฐานที่ทำให้เห็นถึงทัศนคติจากท้องถิ่น และวิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องและ/หรือมีความรู้เกี่ยวกับเมืองสงขลา จำนวนประมาณ 35 คน โดยเฉพาะบุคคลที่มีบรรพบุรุษตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในบริเวณถนนนครนอก ถนนนครใน ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนศูนย์กลางการค้าที่เก่าแก่ที่สุดของเมืองสงขลา ทั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มบุคคลที่จะสัมภาษณ์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

3.1 ลูกหลานของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ทั้งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดสงขลา และในกรุงเทพมหานคร

3.2 ลูกหลานของพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลต่างๆ ซึ่งอาศัยอยู่ในแถบถนนนครนอก ถนนนครใน ถนนนางงาม เช่น ตระกูลประธานราษฎรนิกร ตระกูลรัตนปราการ ตระกูลเลขะกุล ตระกูลรัตรสาร ตระกูลโค้นันท์ ตระกูลเงารังษี ตระกูลหิรัญวรชาติ ตระกูลสาครินทร์ ตระกูลสุนทรรัตน์ ตระกูลอดุลยพันธ์ ตระกูลวิวัฒนสุวรรณ และตระกูลบุญโสภณ เป็นต้น

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. เมืองสงขลา มีความหมายซ้อนทับกันอยู่ 3 นัยด้วยกัน กล่าวคือ

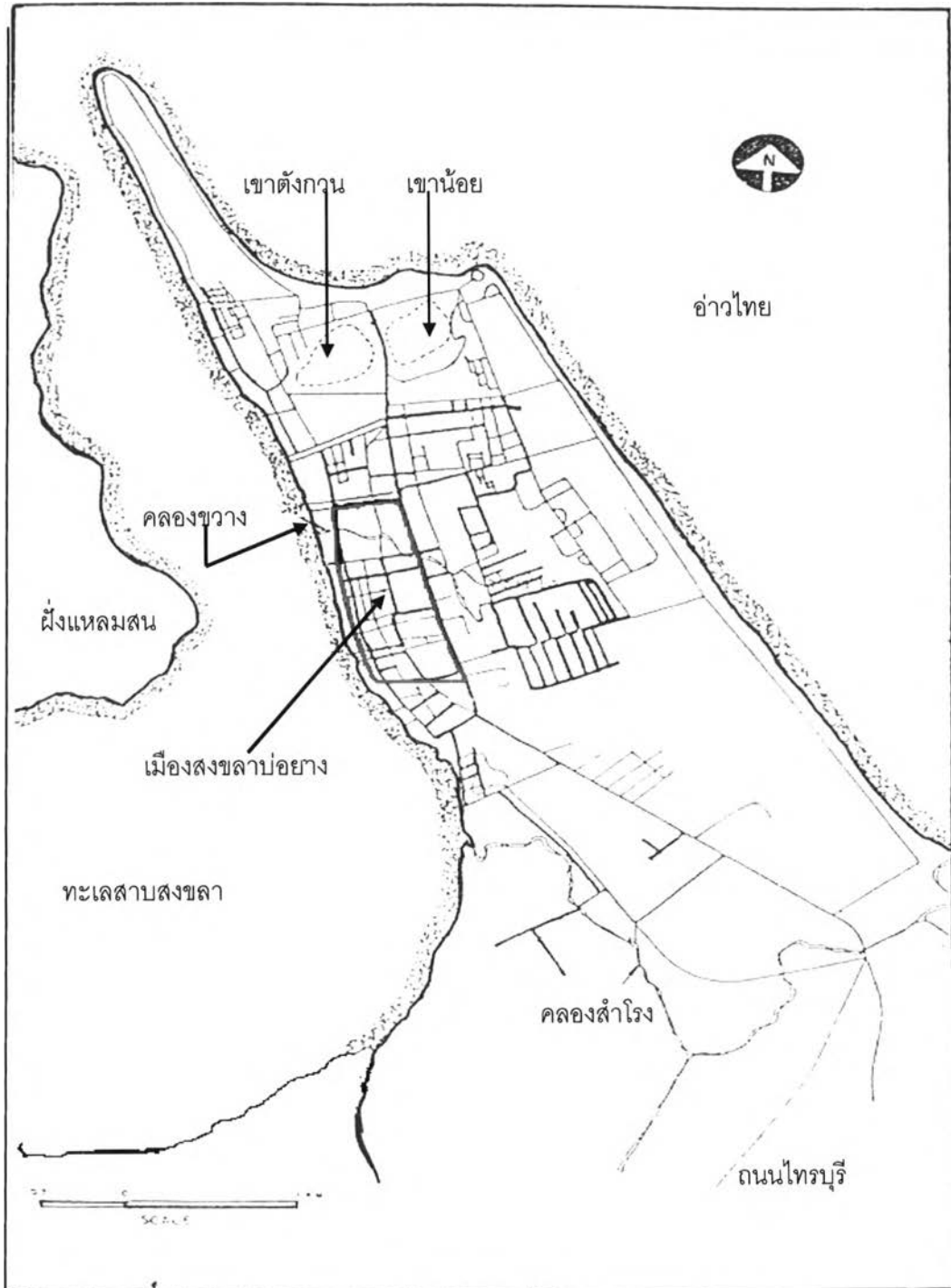
ประการแรก ความหมายทางภูมิศาสตร์กายภาพ ตัวเมืองสงขลาตั้งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายูบนแนวสันทรายที่มีลักษณะรูปร่างเหมือนกับลิ้น ทางทิศเหนือ มีเกาะหนู เกาะแมว ตั้งอยู่ด้านหน้า ปลายสุดของแนวสันทรายเป็นทางเข้าปากน้ำทะเลสาบสงขลา ถัดมา มีเขาดังกวนและเขาน้อยตั้งอยู่ พื้นที่บริเวณตอนกลางของแนวสันทราย

เป็นที่ราบขนาดใหญ่ถูกขนาบด้วยทะเลอ่าวไทยทางทิศตะวันออกและทะเลสาบสงขลาทางทิศตะวันตก บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก โดยมีคลองขวางซึ่งเป็นลำคลองเล็กๆ ไหลผ่านตัวเมือง ส่วนทางทิศตะวันออกมีสภาพเป็นป่าละเมาะและเป็นที่ยึดมั่นและมีน้ำท่วมซังตลอดเวลา ซึ่งเรียกว่าพรุ บริเวณแถบนี้ถูกใช้เป็นสถานที่ประหารชีวิตและป่าช้า ส่วนทางทิศใต้มีคลองสำโรง ซึ่งไหลผ่านระหว่างทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย (โปรดดูแผนที่ 1 แสดงลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพเมืองสงขลา)

ประการที่สอง ความหมายในฐานะศูนย์กลางอำนาจ ทั้งการปกครองและเศรษฐกิจ คือเป็นที่ตั้งของจวนเจ้าเมืองและปริมณฑลโดยรอบที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเศรษฐกิจระหว่างกัน ซึ่งในความหมายดังกล่าวนี้เมืองสงขลามีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ เป็นศูนย์กลางการบริหาร การปกครอง โดยมีจวนเจ้าเมืองเป็นศูนย์บัญชาการ และเป็นแหล่งศูนย์กลางการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนย่านศูนย์กลางการค้า มีบ้านเรือนตั้งอยู่อย่างหนาแน่น มีศาสนสถานตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน คือ วัด ศาลเจ้าและสุเหร่า อย่างไรก็ตามเมืองสงขลาตามความหมายดังกล่าวข้างต้นได้มีการเคลื่อนย้ายที่ตั้งของเมืองหลายแห่ง ทั้งนี้ในแต่ละแห่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป กล่าวคือ เริ่มจากที่ตั้งของเมืองสงขลาบริเวณหัวเขาแดง เรียกว่า “เมืองสงขลาหัวเขาแดง” ต่อมาได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่ฝั่งแหลมสน เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ครั้น พ.ศ. 2385 ย้ายเมืองสงขลามาอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อฝ้าย ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน เรียกว่า “เมืองสงขลาบ่อฝ้าย” หรือเป็นที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “เมืองสงขลา” ทั้งนี้ขอบเขตของเมืองสงขลาในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึก คือเมืองสงขลาบ่อฝ้าย ซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณพื้นที่แถบตั้งแต่บริเวณปลายแหลมสนอ่อน ระเบียบไปตามแนวชายฝั่งทะเลสาบสงขลา อันเป็นที่ตั้งของตัวเมืองสงขลา ซึ่งมีถนนสายสำคัญๆ คือ ถนนนครนอก และถนนนครใน ซึ่งเป็นย่านศูนย์กลางการค้าเก่าแก่ที่สุดในเมืองสงขลา

ประการที่สาม ความหมายในทางการปกครอง หมายถึง พื้นที่เขตการปกครองของเมืองสงขลาโดยตรง แบ่งออกเป็นเขต หรือ แขวง พื้นที่เหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงขยายเพิ่มขึ้นเป็นระยะ เช่น ใน พ.ศ. 2382 พระโคะและพังลาซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองพัทลุงมาขึ้นกับเมืองสงขลา ใน พ.ศ. 2397 ให้แขวงกำแพงเพชรซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองพัทลุงมาขึ้นกับเมืองสงขลา ครั้นล่วงมาถึง พ.ศ. 2450 ความเป็นเมืองสงขลาประกอบด้วยพื้นที่ที่อยู่ในความปกครองโดยตรงมี 5 อำเภอ คือ อ.เมือง อ.ปละท่า(ปัจจุบันคืออำเภอสทิงพระ) อ.ฝ่ายเหนือ(ปัจจุบันคืออำเภอหาดใหญ่) อ.จะนะ อ.เทพา เป็นต้น ต่อมาใน พ.ศ. 2457 ได้เปลี่ยนแปลงการเรียกค่านำหน้าชื่อจากคำว่า “เมือง” มาเป็นคำว่า “จังหวัด” และแบ่งเขตการปกครองออกเป็น อ.เมือง อ.ปละท่า อ.ฝ่ายเหนือ อ.จะนะ อ.เทพา และกิ่งอำเภอนาทวี

แผนที่ 1 แสดงลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพเมืองสงขลา

ที่มา : สำนักผังเมืองจังหวัดสงขลา, ผังเมืองสงขลา ปรับปรุงโดยผู้วิจัย

2. **กลุ่มตระกูล ณ สงขลา** หมายถึงกลุ่มบุคคลที่สืบเชื้อสายมาจากจีนเหยียง แซ่เฮา ผู้เป็นต้นตระกูล โดยหมายรวมครอบคลุมถึงกลุ่มบุคคลที่อยู่ในช่วงมิติของเวลาก่อนที่จะได้มีการประกาศใช้นามสกุล ตามพระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. 2456 ซึ่งพระยาพฤชาภิรมย์ (ทิตย) ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานนามสกุลว่า **ณ สงขลา (na Sonkhla)** เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2456 นับเป็นนามสกุลลำดับที่ 108 และเมื่อนับการสืบสายของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ตั้งแต่จีนเหยียง แซ่เฮา มาจนปัจจุบันนี้นับได้ถึง 10 ชั่วคน

3. **กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีน** หมายถึง กลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลา และมีลูกหลานที่เกิดในเมืองสงขลาเป็นผู้สืบตระกูล กลุ่มคนเหล่านี้มีบรรพบุรุษดั้งเดิมอยู่ที่เมืองจีน มีวิถีการดำรงชีวิตตามแบบขนบธรรมเนียมประเพณีจีน ไม่ว่าจะเป็นการอบรมเลี้ยงดูลูกหลาน การแต่งกาย การใช้ภาษาจีน ตลอดจนการตั้งชื่อเป็นภาษาจีน กลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มบุคคลที่กุมอำนาจทางเศรษฐกิจโดยเป็นทั้งผู้ผลิตสินค้า (ทางด้านเกษตรกรรม ประมง อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา) และผู้ประกอบการค้า ซึ่งมีทั้งระดับภายในและภายนอกเมืองสงขลา ตัวอย่างของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ได้แก่ กลุ่มตระกูลประธานราษฎรนิกร ตระกูลรัตนสาร ตระกูลรัตนปราการ ตระกูลโค้นันท์ ตระกูลเงารังษี ตระกูลวัฒนสุวรรณ ตระกูลเลชะกุล ตระกูลบุญโสภณ ตระกูลเจริญ ตระกูลปรีชาพานิช ตระกูลนिरัฎวราชติ ตระกูลสาครินทร์ และตระกูลอตุลยพันธ์ เป็นต้น

4. **กลุ่มคนแขก ชาญวิทย์ เกษตรศิริ** ให้ความหมายของคำว่า "กลุ่มคนแขก" อย่างกว้างๆ ดังนี้ "...เป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มชนชาวมุสลิมโดยรวม โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นชาติใด หากต้องการระบุให้แน่ชัดก็เติมชื่อชาติตามภายหลัง..."¹ โดยการใช้คำว่า "กลุ่มคนแขก" ในงานวิจัยนี้เป็นการใช้ตามที่ปรากฏในเอกสารราชการ และจากการสัมภาษณ์พบว่า คำนี้เป็นที่รับรู้และเข้าใจของคนท้องถิ่นในช่วงเวลาที่ศึกษา ซึ่งหมายถึง กลุ่มคนพื้นเมืองในพื้นที่ภาคใต้ นับถือศาสนาอิสลาม สำหรับในตัวเมืองสงขลาในส่วนใหญ่นั้นมีเชื้อสายมลายู

5. **ศูนย์อำนาจส่วนกลาง** หมายถึง กลุ่มผู้ปกครองซึ่งหมายรวมถึง ราชสำนัก และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ มีศูนย์บัญชาการอยู่ที่เมืองหลวง คือ กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานคร ตามลำดับ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), *อยุธยา : Discover Avutthaya*. (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโดยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2546), หน้า 144.

บทบาทวรรณกรรม

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองสงขลา โดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่มีมุมมองจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ภาพของความเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจ ถูกมองว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลางผ่านทางความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา เมื่อเป็นเช่นนี้ยังผลให้มีการแบ่งช่วงระยะเวลาที่ศึกษาอิงอยู่กับมิติทางเวลาและเหตุการณ์ของศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นหลัก ทำให้มองไม่เห็นความเป็นตัวตนของเมืองสงขลา ดังผลงานการวิจัยของ สงบ สงเมือง เรื่อง **การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444²** ซึ่งสะท้อนมุมมองพัฒนาการการเติบโตเมืองสงขลา ว่าเป็นผลจากการริเริ่มของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่ต้องการให้เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าทางการค้า เป็นฐานที่มั่นในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช และต้องการให้เมืองสงขลาถ่วงดุลย์อำนาจกับเมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นศูนย์อำนาจส่วนกลางได้เลือกกลุ่มคนจีนให้เป็นผู้พัฒนาเมืองสงขลา นั่นคือ กลุ่มตระกูล ณ สงขลา ผู้วิจัยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างศูนย์อำนาจส่วนกลางและกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่ต่างก็เอื้อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เป็นไปในลักษณะศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นผู้มีบทบาทกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์กับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ด้วยเหตุนี้บทบาทการปกครองเมืองสงขลาของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา จึงเป็นเพียงกลไกหนึ่งของศูนย์อำนาจส่วนกลางที่ต้องการรักษาฐานอำนาจทางการเมืองในหัวเมืองขึ้นและประเทศราช รวมทั้งแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ผลจากการดำเนินการพัฒนาเมืองสงขลาของศูนย์อำนาจส่วนกลางผ่านทางกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ในด้านต่างๆ ทำให้เมืองสงขลาและหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองสงขลา เข้ามารวมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย จะเห็นได้ว่าแนวทางการศึกษาของ สงบ สงเมือง ศึกษาผ่านมุมมองและเอกสารส่วนกลางเป็นหลัก และแบ่งประเด็นหัวข้อการศึกษาวิจัยพัฒนาการของเมืองสงขลาตามมิติเวลาของศูนย์อำนาจส่วนกลาง

การศึกษาวิจัยของเพียงแชน พงษ์ศิริบัญญัติ เรื่อง **นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์(พ.ศ. 2325 – 2439)³** มีแนวทางการศึกษาโดยแบ่งช่วงระยะเวลาการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลาตามรัชสมัยของศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ แบ่งออกเป็น 2

² สงบ สงเมือง, **การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2310-2444**, (สงขลา : โครงการบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522).

³ เพียงแชน พงษ์ศิริบัญญัติ, "นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์(พ.ศ. 2325-2439)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

ช่วงใหญ่ คือ ช่วงแรก สมัยรัชกาลที่ 1 – 3 และ ช่วงที่สอง สมัยรัชกาลที่ 4 –5 (ถึงปี พ.ศ. 2439) โดยผู้วิจัยนำเสนอประเด็น ในช่วง พ.ศ. 2325 – 2439 เป็นช่วงระยะเวลาที่เมืองสงขลาเริ่มมีความสำคัญเท่าเทียมเมืองนครศรีธรรมราช และมีบทบาทแทนที่เมืองนครศรีธรรมราชในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชในเวลาต่อมา ความสำคัญของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวนี้น่าสืบเนื่องมาจากศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นผู้กำหนดนโยบายต่างๆ ที่ต้องการเข้าไปปกครองหัวเมืองประเทศราชภาคใต้ให้มีความใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น จึงกำหนดให้เมืองสงขลามีบทบาทและฐานความสำคัญทางการเมืองมากยิ่งขึ้น โดยที่กลุ่มตระกูล ณ สงขลา เป็นเพียงผู้ตอบสนองการดำเนินนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ในลักษณะเช่นนี้ทำให้ไม่สามารถมองเห็นถึงศักยภาพและพลังภายในของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา ที่มีบทบาทต่อการปกครองเมืองสงขลาและพัฒนาการเติบโตของเมืองสงขลา

ผลงานของ ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร (พ.ศ.2539) เรื่อง ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา⁴ ได้บ่งชี้ถึงทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลาผ่านมุมมองจากศูนย์อำนาจส่วนกลางอย่างเด่นชัด นั่นคือ การแบ่งมิติทางประวัติศาสตร์เมืองสงขลาโดยอิงอยู่กับการแบ่งมิติทางเวลาของศูนย์อำนาจส่วนกลาง โดยแบ่งออกเป็น เมืองสงขลาสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง, สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง-เสียกรุงศรีอยุธยา, สมัยกรุงธนบุรี-สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3), สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง-ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475, และสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง-ปัจจุบัน นอกจากนี้แล้วยังได้แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการและการเติบโตของเมืองสงขลาในแต่ละช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ต่างล้วนเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการกำหนดริเริ่มมาจากศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่มีจุดมุ่งหมายในทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก

ผลงานการวิจัย ของณรงค์ นุ่นทอง เรื่อง การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุรขุมณีนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. 2439-2449)⁵ ชี้ให้เห็นว่า ศูนย์อำนาจส่วนกลางเข้ามากำหนดสถานะ บทบาทและการเติบโตของเมืองสงขลา โดยผ่านการดำเนินงานของตัวบุคคล ซึ่งเป็นผู้แทนศูนย์อำนาจส่วนกลาง คือ พระยาสุรขุมณีนัยวินิต (ปั้น สุขุม) ขณะดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ในลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ที่เปลี่ยนจากการ

⁴ ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร, ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา. (สงขลา : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539).

⁵ ณรงค์ นุ่นทอง, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุรขุมณีนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. 2439-2449)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520).

ควบคุมหัวเมืองภาคใต้ผ่านกลุ่มคนในพื้นที่อย่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลา มาเป็นการส่งบุคคลจาก ส่วนกลางเข้ามาปกครองเมืองสงขลา และปฏิบัติตามนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลางโดยตรง ดังนั้นแนวทางการศึกษาของ ณรงค์ นุ่นทอง เป็นการศึกษาพัฒนาการการเติบโตของเมืองสงขลา ผ่านทางผลงานของพระยาสุทนต์ยวินิต (ปั้น สุทนต์) ทางด้านต่างๆ คือ ด้านการจัดระเบียบการ ปกครองให้เข้าสู่ระเบียบราชการแผนใหม่ตามนโยบายของรัฐบาลกลาง ด้านการศาลยุติธรรม ด้านภาษีอากร ด้านการศึกษา ด้านศาสนา ด้านการปรับปรุงการคมนาคม และการก่อสร้าง สิ่งสาธารณะประโยชน์ต่างๆ จากการดำเนินงานดังกล่าวของพระยาสุทนต์ยวินิต (ปั้น สุทนต์) ซึ่ง ดำเนินงานตามนโยบายของศูนย์อำนาจส่วนกลาง ได้สร้างความเจริญและแก้ไขปัญหาต่างๆ ประสพผลสำเร็จด้วยดี ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม ปัญหาความยากจนและขาดการศึกษา ของประชาชน ปัญหาที่เกิดจากผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมือง ผู้วิจัยสรุปว่า พระยาสุทนต์ยวินิต (ปั้น สุทนต์) ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของศูนย์อำนาจส่วนกลาง เข้ามาดำเนินการปฏิรูปการ ปกครองในมณฑลนครศรีธรรมราช และประสพผลสำเร็จตามนโยบายของรัฐบาลทุกประการ

ผลงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่มีมุมมองพัฒนาการและการเติบโตของเมืองสงขลาผ่าน ตัวบุคคล ของ ชาลี ศิลปรัศมี เรื่อง การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระ เจ้านั่งยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ. 2453-2468)⁶ ซึ่งให้เห็นว่า ในระยะเวลาสมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชระหว่าง พ.ศ. 2453-2459 และดำรงตำแหน่งอุปราชควบคุมดูแลมณฑล ภาคปักษ์ใต้ (ประกอบด้วย มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลปัตตานี โดยเมือง สงขลาเป็นที่ตั้งภาคปักษ์ใต้) ระหว่าง พ.ศ. 2459-2468 ทรงจัดระเบียบโครงสร้างการบริหารการ ปกครองภายในมณฑล ทั้งระดับมณฑล ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับตำบลและหมู่บ้าน มีการเปลี่ยนแปลงท้องที่เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการปกครอง จัดฝึกอบรมข้าราชการ ทหาร รักษาวังและเสื่อป่า จัดการปกครองชายแดนภาคใต้ จัดระเบียบการศาล นอกจากนี้ทรงจัดการ ปรับปรุงทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนา การสาธารณสุข และทางด้านวัฒนธรรมอีกด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยสรุปว่า ผลจากการดำเนินงานของสมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรฯ ทำให้ การปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลประสบความสำเร็จเจริญถึงจุดสูงสุด ทั้งทางด้านการเมือง

⁶ ชาลี ศิลปรัศมี, "การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรกรมขุน ลพบุรีราเมศวร์(พ.ศ. 2453-2463)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529).

เศรษฐกิจและสังคม สามารถแก้ไขปัญหาและอุปสรรคการปกครองที่มีอยู่เดิม และที่เกิขึ้นใหม่ สำเร็จลุล่วงด้วยดี

กล่าวโดยสรุปได้ว่าผลงานการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองสงขลางดงกล่าวข้างต้น ต่างใช้มุมมองจากศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นแกนหลักในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลา และประเด็นที่ศึกษาต่างมุ่งเน้นให้ความสำคัญของศูนย์อำนาจส่วนกลางเป็นหลัก ต่อการกำหนดความสำคัญและการเติบโตของเมืองสงขลา โดยพิจารณาในแง่มุมทางการเมืองการปกครอง ในลักษณะเช่นนี้จึงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์เฉพาะกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองเท่านั้น ดังนั้นคนกลุ่มต่างๆ ในเมืองสงขลาซึ่งเป็นประชากรจำนวนมากกลับไม่มีพื้นที่ในประวัติศาสตร์เมืองสงขลา

อนึ่ง ยังมีผลงานวิจัยเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาอีกกลุ่มหนึ่งตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ.2540 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2548) ให้ความสำคัญกับการศึกษาผ่านมุมมองภายในท้องถิ่นเมืองสงขลา และใช้ข้อมูลจากท้องถิ่น โดยการสัมภาษณ์ร่องรอยของความทรงจำเกี่ยวกับอดีต ทั้งนี้ศึกษาประเด็นทางด้านเศรษฐกิจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ผลงานการวิจัยของ ปก แก้วกาญจน์ เรื่อง การค้าทางเรือบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา⁷ เป็นการศึกษาถึงพลวัตภายในของท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เกี่ยวกับปัจจัยและสภาพการค้าทางเรือทั้งภายในและภายนอกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลในท้องถิ่น ผลงานการวิจัยนี้นับว่ามีคุณค่าต่อการทำความเข้าใจถึงสภาพการค้าทางเรือภายในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งในแง่มุมมองการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ชนิดและประเภทของสินค้า แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า การศึกษาดังกล่าวนี้มิได้มีการกำหนดมิติของเวลาว่าเป็นการศึกษาในช่วงไหน หากแต่เป็นการกล่าวถึงภาพในมุมมองกว้างๆ โดยรวมทำให้มีอาจทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจนถึงความเปลี่ยนแปลงของการค้าทางเรือในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งมีความสัมพันธ์และแปรผันไปกับพัฒนาการของเทคโนโลยีการเดินทาง การเกิดและเติบโตของชุมชนท่าเรือในแต่ละช่วงเวลา ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของความต้องการสินค้าของตลาดภายในและภายนอกประการสำคัญเมื่อศึกษาถึงการเติบโตเมืองสงขลาในฐานะศูนย์กลางเมืองท่าการค้าแทนเมืองปัตตานี ผู้วิจัยใช้กรอบความคิดมุมมองจากส่วนกลางว่าสืบเนื่องจากการพัฒนาของศูนย์อำนาจส่วนกลาง

⁷ ปก แก้วกาญจน์, การค้าทางเรือบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. (สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ 2540).

นอกจากนี้ยังมีผลงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) อีกหลายเรื่อง ที่ใช้ข้อมูลจากท้องถิ่นศึกษาในแง่มุมทางเศรษฐกิจและได้กล่าวถึงเมืองสงขลาในบางส่วนของ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพื้นที่ที่ศึกษา เช่น ผลงานวิจัยของ ชวลิต อังวิทย์ธร เรื่อง การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา⁸ ซึ่งมีพื้นที่ศึกษาอยู่ในเขต 3 จังหวัด คือ จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดสงขลา และจังหวัดพัทลุง กล่าวถึงภาพรวมโดยทั่วไปของกิจกรรมการค้าข้าว ทำให้ไม่อาจที่จะเข้าใจถึงสภาพแวดล้อมภายในของแต่ละเมืองได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับเมืองสงขลาแสดงให้เห็นถึงการเติบโตของกิจการโรงสีข้าวในจังหวัดสงขลาโดยรวม แต่ไม่ได้มีการศึกษาโดยเจาะลึกถึงกิจกรรมการค้าข้าวภายในเมืองสงขลา ซึ่งเป็นเมืองท่าส่งข้าวออกสู่ตลาดภายนอกที่สำคัญแห่งหนึ่ง รวมถึงกระบวนการติดต่อสัมพันธ์เส้นทางการค้าข้าวจากชุมชนต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา กับโรงสีข้าวในเมืองสงขลา อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้มีคุณค่าในแง่ทำให้เห็นพัฒนาการกิจการโรงสีข้าวต่างๆ ในเมืองสงขลาได้เป็นอย่างดี

ส่วนผลงานการวิจัยของ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ดิลก วุฒิพาณิชย์ และประสิทธิ์ ชิดการณีย์ เรื่อง จีนทักษิณ : วิถีและพลัง⁹ เป็นงานวิจัยที่ทำความเข้าใจบทบาทของชาวจีนซึ่งมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อเศรษฐกิจภาคใต้ โดยกล่าวถึงนับตั้งแต่การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน การก่อร่างสร้างตัว การสะสมทุน การขยายกิจการและการสร้างเครือข่ายการค้า การวางรากฐานความมั่นคงให้กับกลุ่มตระกูล แต่เนื่องจากว่าเป็นงานที่ศึกษาภาพรวมของกลุ่มคนจีนในภาคใต้ จึงได้ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มคนจีนตระกูลต่างๆ ในภาคใต้ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่ได้มีการกล่าวถึงกลุ่มตระกูลพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ในเมืองสงขลาอย่างเด่นชัด มีเพียงการกล่าวถึงเฉพาะบางประเด็นที่เกี่ยวกับกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กลุ่มตระกูลประธานราษฎรนิกร และ กลุ่มตระกูลรัตนปราการ จนมีอาจที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเติบโตของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลาได้

⁸ ชวลิต อังวิทย์ธร, การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย(สกว.), 2544).

⁹ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ดิลก วุฒิพาณิชย์ และประสิทธิ์ ชิดการณีย์, จีนทักษิณ: วิถีและพลัง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย (สกว.), 2544).

การศึกษาวิจัยของ มลิวรรณ รัชรวงศ์ เรื่อง **กำเนิดและพัฒนาการเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484**¹⁰ เป็นผลงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการศึกษาจากแง่มุมภายในท้องถิ่นของเมืองหาดใหญ่ เพื่ออธิบายภาพความเติบโตของเมืองหาดใหญ่ จากพลวัตทางเศรษฐกิจภายใน อันเป็นสืบเนื่องโดยตรงจากผลงานของกลุ่มชาวจีนต่างๆ ที่ร่วมกันสร้างสรรค์ผลักดันให้เมืองหาดใหญ่เติบโต จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจแทนที่เมืองสงขลาในระยะเวลาต่อมา ทั้งนี้ผู้วิจัยยังคงใช้กรอบการอธิบายถึงจุดเริ่มแรกที่นำมาสู่การเติบโตของเมืองหาดใหญ่จากมุมมองของศูนย์อำนาจส่วนกลาง โดยให้คุณค่าความสำคัญต่อการสร้างทางรถไฟว่าเป็นปัจจัยหลักต่อการเติบโตของเมืองหาดใหญ่ รวมทั้งการได้รับการยกฐานะให้เป็นชุมทางรถไฟสายใต้แห่งหนึ่งในระยะเวลาต่อมา ประการสำคัญผู้วิจัยไม่ได้กล่าวถึงประเด็นที่เกี่ยวกับการขยายตัวการลงทุนของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา ว่ามีผลกระทบต่อ การเติบโตของเมืองหาดใหญ่ในลักษณะไหนอย่างไร อันทำให้ขาดการศึกษาเชื่อมโยงระหว่างเมืองสงขลาซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมาก่อน อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้ให้ภาพความเติบโตของเมืองหาดใหญ่จากมุมมองภายในได้ดีในระดับหนึ่ง

สำหรับงานวิจัยของ กิตติ ดันไทย เรื่อง **โครงการเศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539**¹¹ ผู้วิจัยมุ่งใช้ข้อมูลจากท้องถิ่นสร้างภาพความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทและความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจท้องถิ่นผ่านกิจกรรมเศรษฐกิจข้าวและยางพารา ซึ่งเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา แต่ผู้วิจัยได้ให้คุณค่าและน้ำหนักอธิบายถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว ในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา มากกว่าในระยะก่อนหน้านั้น ซึ่งกล่าวถึงภาพโดยรวมๆ อย่างกว้างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานการอธิบายถึงความสืบเนื่องทางเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาต่อมา ส่วนการกล่าวถึงเศรษฐกิจข้าวและยางพาราในเมืองสงขลา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ศึกษามีได้มีการนำมา กล่าวให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงกระบวนการการผลิตและการค้าขาย อันจะสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวทางเศรษฐกิจของกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนในเมืองสงขลา แต่อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้ได้ทำให้เกิดความเข้าใจถึงการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจข้าวและยางพาราในภาพ

¹⁰ มลิวรรณ รัชรวงศ์, "กำเนิดและพัฒนาการเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

¹¹ กิตติ ดันไทย, **โครงการเศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพาราตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539.** (สงขลา : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(ส.ก.ว.) , 2545), (จัดสำเนา).

โดยรวม สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา อันเป็นลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน

ผลงานการวิจัยของ ภูวดล ทรงประเสริฐ เรื่อง *The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932*¹² ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการศึกษาทุนจีนในภาคใต้ทางด้านชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก โดยเน้นกลุ่มตระกูล ณ ระนอง ส่วนการศึกษากลุ่มทุนจีนทางด้านชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ได้กล่าวถึงกลุ่มทุนจีนในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง สุราษฎร์ธานี และสงขลา ในส่วนที่เกี่ยวกับทุนจีนเมืองสงขลา ผู้วิจัยได้เน้นการศึกษากลุ่มตระกูล ณ สงขลาในฐานะที่เป็นแหล่งทุนและมีความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวจีนตระกูลอื่นๆ ไว้บ้าง ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจสามารถนำมาเป็นประเด็นศึกษาเพิ่มเติม นอกจากนี้ภูวดล ทรงประเสริฐ ยังมีบทความทางวิชาการที่มีความน่าสนใจและสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลา คือ “วิวัฒนาการของทุนจีนในภาคใต้” ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “วิวัฒนาการทุนนิยมไทย” ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2529 บทความเรื่อง “บทบาทของชาวจีนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองของสงขลา” ในจดหมายข่าว สังคมศาสตร์ (ก.พ.-เม.ย.) 2531 และบทความเรื่อง “การจ่อราษฎร์บังหลวงในเมืองพัทลุงและเมืองสงขลา ปลายสมัย ร.5” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 44 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย.) 2543 บทความดังกล่าวนี้ให้ภาพโดยรวมถึงบทบาทของกลุ่มตระกูล ณ สงขลาต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองของศูนย์อำนาจส่วนกลาง

นอกจากนี้ยังมีผลงานอีกประเภทหนึ่ง ที่สะท้อนภาพวิถีการดำรงชีวิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม ที่ให้ภาพเมืองสงขลาในอดีตผ่านความทรงจำของบุคคลต่างๆ เช่น เรื่อง “กุศมรสของแผ่นดิน” ทะเลสาบสงขลา มรดกธรรมชาติและวัฒนธรรม¹³ เล่าเรื่องเกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิต การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน การค้าขายและเครือข่ายการค้าในชุมชนต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา ส่วนหนังสือที่ระลึกงานศพ กล่าวถึงประวัติและเหตุการณ์ในช่วงชีวิตผู้เสียชีวิต อันเป็นประสบการณ์เฉพาะที่สะท้อนสภาพสังคมภายในท้องถิ่นเป็นอย่างดี เช่น หนังสือที่ระลึกในงานศพ ของ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา),

¹² Phuwadol Songprasert, "The Development of Chinese Capital in Southern Siam, 1868-1932,"

(Doctoral dissertation of Philosophy Department of History Faculty of arts Monash University Melbourne, Australia, 1986).

¹³ เขมานันท์(บรรณาธิการ). *กุศมรสของแผ่นดิน ทะเลสาบสงขลา มรดกธรรมชาติและวัฒนธรรม*. (กรุงเทพมหานคร: สุภาพใจ, 2543).

พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา), คุณหญิงสมบุญ วิเชียรคีรี, พระยาราชพัสดุ์อภิวัฒน์ (อัน ณ สงขลา), พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (ทิตย ณ สงขลา), พระยาเพชรราภิบาลนฤเบศร์ (พ่วง ณ สงขลา), พระศรีบุรีรัฐ (สิทธิ ณ สงขลา), สุชาติ รัตนปราการ, แดง รัตตสาร, ชุณิพัทธ์จินนकर (เจีย ซี กี้), นิกร ประธานราษฎรนิกร, ชุชาติ ประธานราษฎรนิกร, นางเกษร สุคนธหงส์, และยังมีหนังสือที่ระลึกในโอกาสอายุครบรอบปีนักษัตร เรื่อง **คุณพ่อก็ จิระนคร** เรื่อง 6 รอบ นักษัตร ดร. รัตน์ ประธานราษฎรนิกร เรื่อง **วันวานผ่านแม่** เรื่อง **ชีวประวัติและอุดมการณ์ของ อาจารย์สนั่น ธีรญวราชติ** เป็นต้น

จากผลงานการศึกษาวิจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงแนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาที่ผ่านมาเน้นให้ความสำคัญกับการศึกษาผ่านมุมมองจากศูนย์อำนาจส่วนกลางในประเด็นทางการเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยจากภายนอก ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลอันสำคัญที่ทำให้ต้องมีการศึกษาหัวข้อเรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลา พ.ศ. 2385–2472 โดยมองผ่านมิติทางเศรษฐกิจสังคม เนื่องจากผู้วิจัยมีความเห็นว่า มิติดังกล่าวนี้เป็นมิติที่สัมพันธ์กับการเติบโตของเมืองสงขลาโดยตลอดนับแต่ในระยะแรกเริ่ม อีกทั้งยังเป็นการศึกษาแนวทางใหม่ที่ยังไม่เคยมีผู้ใดทำการศึกษาลึกซึ้งมาก่อน อันจะสะท้อนภาพความเป็นตัวตนของเมืองสงขลาจากมุมมองของเมืองสงขลา ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจเมืองสงขลาได้ชัดเจนและรอบด้านมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้เข้าใจถึง ความคลี่คลายขยายตัวของ การเติบโตของเมืองสงขลาเป็น “นครใหญ่” ที่มีลักษณะเป็นเมืองคู่ “สงขลา – หาดใหญ่” ซึ่งเป็นทั้งศูนย์กลางการปกครองและศูนย์กลางเศรษฐกิจในเขตภาคใต้ตอนล่างดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจถึงการเติบโตของเมืองสงขลาในฐานะเป็นศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองในเขตภาคใต้ตอนล่าง และเป็นที่ยึดโยงทางสังคมของกลุ่มคนต่างๆ
2. ทำให้เห็นการขยายตัวของเศรษฐกิจของเมืองสงขลาเป็น “นครใหญ่” ที่มีลักษณะเป็นเมืองคู่ “สงขลา-หาดใหญ่”
3. เพิ่มองค์ความรู้ทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของไทยในภาพรวม